

Φ. Κ. ΒΩΡΟΣ, Έδιμβουργον

ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟΣ Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ; ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΘΕΑΙΤΗΤΟΥ

1.

Σχετικά με τη δυνατότητα για την απόκτηση γνώσεως και τη μετάδοσή της, την πηγή και την έγκυρότητά της, πολλές και γόνιμες συζητήσεις γίνονταν στους φιλοσοφικούς κύκλους της Αθήνας κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Όλοπλευρη όμως αντιμετώπιση του προβλήματος επιχειρήθηκε μόνο από τον Πλάτωνα, που στόχο πρωταρχικό στις αναζητήσεις του δεν είχε την αλήθεια, αλλά την αρετή. Αναζητώντας αντικειμενική θεμελίωση της αρετής ο Πλάτων θεώρησε απαραίτητη προϋπόθεση την αντικειμενική έγκυρότητα της γνώσεως¹.

Όπωςδήποτε μερικοί διάλογοι είναι αφιερωμένοι αποκλειστικά σε γνωσιολογικές έρευνες : στο *Θεαίτητο*² αναζητείται όρισμός της γνώσεως τέλειος και παραδεκτός³. Δεν είναι πρώτη φορά που ο Πλάτων αντιμετωπίζει το θέμα· ή ίδια άπορία εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια της συγγραφικής του δράσεως⁴. Και είχε ήδη επισημάνει την αδυναμία διατυπώσεως όρισμού⁵· με το *Θεαίτητό* του όμως προχωρεί αποφασιστικά ως το τελικό λογικό αδιέξοδο. Συζητούν ο Σωκράτης και ο νεαρός Θεαίτητος· ο δεύ-

1. Τοῦτο δὲν διαφαίνεται μόνον ἀπὸ τὴν ἑκταση ποὺ κατέχει μέσα στοὺς πλατωνικοὺς «διαλόγους» ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη Ἀρετὴ ποὺ ὀδηγεῖ στὴν πραγμάτωσή του, ἀλλὰ — καὶ τοῦτο φαίνεται σπουδαιότερο — ἀπὸ τὸ ὅτι πολλές φορές ἡ συζήτηση γιὰ τὸ Ἀγαθὸ καταλήγει σὲ γνωσιολογικὴ ἔρευνα (π.χ. στὸ *Μένων*, στὴν ὅλη διάρθρωση τῆς *Πολιτείας*). Ὁ Σωκράτης πρῶτος ταύτισε τὸ θεωρητικὸ μὲ τὸν πρακτικὸ λόγο. Βλ. καὶ σημ. 4.

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν προβλημάτων ποὺ θίγονται στὸ *Θεαίτητο* προσφέρει τὸ σύντομο ἄρθρο τοῦ Β. Λαούρδα, *Τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα εἰς τὸν «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος*, ΑΦΘΕ 9 (1938) 235-252.

3. *Θεαίτητος* 145 e : ἀπορῶ καὶ οὐ δύναμαι λαβεῖν ἱκανῶς παρ' ἐμαντῶ, ἐπιστήμη ὅ,τι ποτὲ τυγχάνει ὄν καὶ 146 c : τί σοι δοκεῖ εἶναι ἐπιστήμη ;

4. Στὸ *Χαρμίδη* (167 b) ἡ συζήτηση ἦταν γιὰ τὴ σωφροσύνη καὶ ὀδήγησε σὲ γνωσιολογικὴ ἀπορία· εἶναι συνέπεια τῆς στενότητος ἐπαφῆς — σχεδὸν ταυτισμοῦ — θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. Βλ. καὶ σημ. 1.

5. *Χαρμίδης* 167 c, 169 d.

τερος ανταποκρινόμενος στη μαιευτική άπορία του πρώτου διατυπώνει διαφόρους όρισμούς που απορρίπτονται διαδοχικά με το συστηματικό έλεγχο, τον όποιον άσκει ο Σωκράτης. Η τελευταία προσπάθεια του Θεαιτήτου φθάνει στην ακόλουθη ά ν ά μ ν η σ η : γνώση είναι δόξα αληθής μετὰ λόγου⁶. Τον όρισμό τουτο είχε ακούσει από άλλο πρόσωπο, που όμως δέν κατονομάζει⁷.

Στο πρώτο αντίκρουσμά του ο όρισμός φαίνεται πειστικός, πλήρης και τέλειος· αλλά ο πολυσήμαντος όρος λόγος δημιουργεί προβλήματα· και ο Σωκράτης αναλαμβάνει να δείξη τις ατέλειες του όρισμού. Η προηγούμενη απόπειρα, ότι ή δόξα αληθής αποτελεί γνώση, είχε μόλις απορριφθί· απομένει λοιπόν να εξετασθί, αν ή προσθήκη του λόγου άρκει, για να θεμελιώση τη γνώση (λογικά και όντολογικά), ώστε ή μετὰ λόγου αληθής δόξα να γίνη δεκτή σαν τέλεια γνώση. Έτσι έρευνώνται συστηματικά οί σημασίες του όρου λόγος (Θεαίτητος 206 c - 210 b)⁸.

1. Λόγος σημαίνει μήπως γλωσσική έκφραση της γνώσεως; Είναι πράγματι όρος ά ν α γ κ α ῖ ο ς για τη μετάδοση της γνώσεως, την κατανόησή της από ένα συνομιλητή, αλλά δέν είναι όρος έ π α ρ κ ή ς για τη θεμελίωση αντικειμενικού κύρους, για την αλήθειά της⁹. δηλ. δόξα αληθής μετὰ λόγου δέν είναι τέλεια γνώση (206 c-e).

6. Θεαίτητος 201 c, 202 c.

7. Διάφορες συζητήσεις σχετικά με την πατρότητα του όρισμού δέν έδωσαν όριστική απάντηση. Βλ. F. M. Cornford, *Plato's theory of knowledge*, London 1935 (ανάτύπ. 1966), 143-144. Νομίζω πως ή έρευνα στο σημείο αυτό πρέπει ν' αρχίση με το έρώτημα: «Γιατί δέν μνημονεύει ο Πλάτων την πατρότητα του όρισμού;» Πιστεύω πως είναι δικός του· αποτελεί μιá φάση της ιδικής του προσπάθειας να όρίση τη γνώση· και το ότι τον όρισμό αυτό «ξαναθυμάται» ο Θεαίτητος ύστερα από τόση μαιευτική προσπάθεια του Σωκράτη, ίσως να έχη κάποια σκοπιμότητα. Βλ. και σημειώσεις 23, 41.

8. W. Lutoslawski, *Plato's Logic*, London 1905, 377, και Cornford, ό.π. 154-163.

9. Είναι σκόπιμο να δοθί περιληπτικά ένα περίγραμμα των σχέσεων που προϋποθέτει ο όρος γνώση :
Ένα Έ(ποκείμενο) που γνωρίζει,
Ένα Ά(ντικείμενο) που γνωρίζεται,
Μιá σχέση αλήθειας (correspondence; coherence) ανάμεσα σ' ό,τι το Έ γνωρίζει και σ' ό,τι το Ά πραγματικά είναι (βλ. Λαούρδας, ό.π.).

Σε κάθε συζήτηση για τη γνώση υπεισέρχεται σαν αναγκαίος όρος ή έννοια της αλήθειας (βλ. E. Papanoutsos, *The Foundations of knowledge*, New York 1968, σελ. ν). Για να υποστηριχθί ή αλήθεια της σχέσεως αυτής χρειάζεται σταθερότητα του Έ (ένότητα της γνωστικής συνειδήσεως), σταθερότητα του Ά, αξιοπιστία του γνωστικού μέσου· όλα αυτά είχαν άμφισβητηθί (από τους Σοφιστές, τον Έράκλειτο, το Δημόκριτο)· έτσι ή προπλατωνική Γνωσιολογία είχε φθάσει στο Σχετικισμό ή και στον απόλυτο Σκεπτικισμό (Γοργίας)· ο Πλάτων ανέλαβε (συνεχίζοντας την πορεία του δασκάλου του) τιτάνειον άγώνα για την παλινόρθωση του κύρους της αλήθειας και της άρετής.

2. Λόγος σημαίνει μήπως απαρίθμηση, κατάλογο τῶν στοιχείων πού ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ δόξαν; (π.χ. τῶν γραμμάτων πού ἀποτελοῦν μιὰ συλλαβή; τῶν συλλαβῶν πού ἀπαρτίζουν μιὰ λέξη; τῶν λέξεων πού οἰκοδομοῦν μιὰ πρόταση μὲ νόημα;) Τότε συμβαίνει ἓνα ἀπὸ τὰ δύο :

Ἡ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσαν καὶ πρὶν τέλεια γνώση (καὶ ξαναγυρίζομε στὴν ὑποχρέωση νὰ ὀρίσωμε τί εἶναι γνώση)¹⁰

ἢ δὲν ἀποτελοῦσαν γνώση (καὶ εὐνόητο πῶς οὔτε μετὰ ἀποτελοῦν τέλεια γνώση, γιατί τὸ ἄθροισμα δὲν προσθέτει ὅ,τι δὲν ὑπῆρχε στὰ στοιχεῖα του)¹¹. Ἐπομένως ὁ ὀρισμός : γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μετὰ λόγου, ἀποδεικνύεται γιὰ δεύτερη φορὰ ἀτελής (208 b).

3. Λόγος σημαίνει μήπως πρόσθετη δόξα; ἢ προσθήκη ἐπιστήμης (= γνώσεως); Τότε ὁ ὀρισμός παίρνει τὶς ἀκόλουθες δύο ἀπαράδεκτες μορφές :
 γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μὲ πρόσθετη δόξα ἢ
 γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μὲ προσθήκη γνώσεως
 (ἢ μεταγενέστερη λογικὴ ὀρολογία θὰ ἔλεγε ταυτολογία ἢ λήψη τοῦ ζητουμένου) (208b-210b).

2.

Ὁ ὀρισμός ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθῆς μετὰ λόγου ἀπορρίπτεται ὀριστικὰ καὶ ὁ διάλογος κλείνει. Ἐδῶ ἀνακύπτουν τ' ἀκόλουθα ἐρωτήματα :

1. Ὑπάρχει ἄλλη σημασία τοῦ ὅρου λόγος, πού θὰ μπορούσε νὰ κάνη τέλειον τὸν ὀρισμό; Ἄν ὅχι¹²,

2. Ποιὸ σκοπὸ εἶχε ὁ Πλάτων, ὅταν ἔγραφε τὸ Θεαίτητό του, γιὰ νὰ κλείσῃ τὸ διάλογο κατὰ τρόπο φαινομενικὰ ἀρνητικό;¹³

3. Καὶ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα) ὑπάρχει στὴ μεταγενέστερη γνωσιολογικὴ ἔρευνα ἓνας τέλειος (ἢ ἔστω πληρέστερος ἀπὸ τὸν πλατωνικό) ὀρισμός;

10. Μιὰ τέτοια σκέψη ἐκφράζει σ' ἓνα στοχασμό του ὁ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London 1961, σ. 25, Ν. 3. 263 : Οἱ σημασίες τῶν πρωταρχικῶν σημείων (συμβόλων) πρέπει νὰ διευκρινισθοῦν μὲ προτάσεις πού περιέχουν αὐτὰ τὰ πρωταρχικὰ σημεία· κατὰ συνέπεια δὲν μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν οἱ προτάσεις, ἂν δὲν εἶναι ἀπὸ πρὶν γνωστὴ ἡ σημασία τῶν σημείων αὐτῶν. [Σ η μ. Σ υ ν τ. : Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Tractatus* ἀπὸ τὸν Θ. Κιτσόπουλο κ.ἄ. βλ. τώρα στὸ περιοδ. «Δευκαλίων», τευχ. 7/8 1971].

11. Δὲν γίνεται λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς Λογικῆς, πού διδάσκει ὅτι ποσοτικὴ μεταβολὴ ἐπιφέρει ποιοτικὴ ἀλλαγὴ.

12. Cornford, ὁ.π. 142, 1.

13. Δ. Νιάνιας, *Γνώσις καὶ Λόγος*, Ἀθῆναι 1965, 155-161.

3.

1. Είναι παράδοξο ότι ο Πλάτων δεν συζητεί τουλάχιστον μιάν ακόμη σημασία του όρου *λόγος* (= αιτιολογία, έπαρκής λόγος), αν και τή μνημονεύει μιά φορά στο κείμενο του *Θεαίτητου* (202 c) και πολλές φορές σ' άλλους διαλόγους¹⁴. Βέβαια στην προκειμένη συζήτηση ή προσθήκη και αυτής της σημασίας δεν θ' άλλαζε τήν εξέλιξη του διαλόγου, γιατί ο *λόγος* έπαρκής προϋποθέτει έναν άλλο λόγο, αυτός έναν προηγούμενο κ.ο.κ. (*regressus ad infinitum*).

Μήπως άφησε το θέμα άνοικτό σκοπεύοντας να επανέλθη κι ελπίζοντας μάλιστα να βρῇ άλλη διέξοδο από το λογικό αδιέξοδο, όπου ώθησε τή συζήτηση; Είναι πολύ εύλογο. Σκόπιμο όμως είναι να μνημονευθῇ έδώ μιá ακόμη χρήση του όρου *λόγος* (*Πολιτεία* 3, 394 d), όπου δεν είναι πιά ο λόγος δύναμη εξηγητική, στοιχειό έρμηνευτικό, αλλά *ο δ η γ η τ ι κ ή α ρ χ ή*, πού κατευθύνει το νοῦ στην πορεία του¹⁵.

2. Ότι ή έρευνα του θέματος συνεχίζεται με το *Σοφιστή*, δεν πείθει μόνον ή «*λογοτεχνική μετá βαση*», αλλά το γεγονός ότι στοιχειά ούσιώδη (για το γνωσιολογικό πρόβλημα) θίγονται στο *Θεαίτητο* και διερευνώνται στο *Σοφιστή*¹⁶.

Στόν *Θεαίτητο* τονίζεται ή ανάγκη ν' αποφεύγεται ή αντίφαση¹⁷ τών λόγων· αλλά συμφωνία τών λόγων προϋποθέτει *αντικείμενα σταθερά* και οί αναγκαίοι όροι για τή σταθερότητα τών αντικειμένων είναι το κύριο πρόβλημα στο *Σοφιστή*¹⁸. Οί όροι πού καθιστούν νόμιμη τή χρήση ένός γλωσσικού όργάνου για τή συνεννόηση τών συνομιλητών είχαν εξετασθῇ στόν *Κρατύλο*. Δηλ. το πρόβλημα της γνώσεως έρευνάται στο *Θεαίτητο* από τή σκοπιά του ύποκειμένου, στο *Σοφιστή* από τή σκοπιά του αντικειμένου, ένῶ στόν *Κρατύλο* αναζητούνται οί όροι έκφράσεως και συνεννοήσεως. Οί τρεις διάλογοι αποτελούν καθολική απάντηση στόν απόλυτο γνωσιολογικό Σκεπτικισμό του Γοργία¹⁹.

14. *Θεαίτητος* 202 c : *δοῦναι τε καί δέξασθαι λόγον*. *Κρατύλος* 426 a. *Φαίδων* 76 b, 95 a. *Πολιτεία* 7, 531 e. *Τίμαιος* 87 c.

15. *Πολιτεία* 3, 394 d : *οὐ γάρ δὴ ἔγωγέ πω οἶδα, ἀλλ' ὅπη ἂν ὁ λόγος ὥσπερ πνεῦμα φέρῃ ταύτη ἰτέον*.

16. Για τήν ένότητα του προβλήματος πού πραγματεύονται οί τρεις διάλογοι βλ. Νιάνιας, ό.π. 3ο κεφ.

17. *Θεαίτητος* 154 e, 200 d. Βλ. Lutoslawski, ό.π. 378.

18. *Θεαίτητος* 183 a. Lutoslawski, ό.π. 378. Νιάνιας, ό.π. 3ο κεφ.

19. *Άπόσπ.* 3 : *Οὐδέν ἔστιν, εἰ καί ἔστιν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ, εἰ καί καταληπτόν, ἀλλὰ τοί γε ἀνέξοιστον καί ἀνερμήνευτον τῷ πέλας*.

Στο πιο κρίσιμο σημείο της συζητήσεως στο *Θεαίτητο* (209 d-e, 210 a) μνημονεύεται ή διαφορότης ως ένας από τους απαραίτητους όρους για τη σταθερότητα των αντικειμένων, που είναι το κύριο πρόβλημα στο *Σοφιστή*²⁰.

Και ένα άλλο συναφές πρόβλημα γεννιέται από τη γλωσσική ανάλυση του όρισμοῦ : ή ἀλήθεια, όρος απαραίτητος για κάθε όρισμό της γνώσεως²¹, προϋποθέτει κάποιο κριτήριο αληθινό, αυτό ένα (λογικῶς) προηγούμενο κ.ο.κ., επιστρέφομε δηλ. σε μιάν ατέλειωτη αναδρομική λογική κίνηση αναζητώντας ένα πρώτο στήριγμα-άφετηρία. Ὁ Πλάτων διατύπωσε τήν έτυμηγορία, πῶς ή αναζήτηση αυτή είναι ατελείωτη περιπέτεια· και συνέδεσε το πρόβλημα της αλήθειας με τήν Θεωρία των Ἰδεῶν (στο γνωστό μύθο του σπηλαίου)²². Ἡ σύνδεση είναι ρητή και σαφής στο *Μένωνα*²³. Τώρα πιά ή γνώση δέν χρειάζεται όρισμό· είναι θέαση της Ἰδέας· το αντικείμενο της γνώσεως έχει υπόσταση μεταφυσική· από εκεί ή γνώση άντλεῖ αντικειμενικότητα· το αντικείμενο της γνώσεως άντλεῖ σταθερότητα από τήν Ἰδέα με τή μέθεξή του²⁴· ή μάθηση (προκαλεῖται άπλῶς από τὰ φθαρτά αντικείμενα, πράγματι όμως) είναι ἀνάμνηση. Ὁ λόγος, που εξετάσθηκε σάν όρος της γνώσεως (λογικός) κι άποδείχθηκε ανεπαρκής, μπορεί τώρα ν' άποκτήση έπάρκεια (με περιεχόμενο μεταφυσικό), άν βρῇ σταθερή και αἰώνια άφετηρία κατά τήν αναδρομική του κίνηση. Ὅπως γνωρίζουμε από τήν *Ἐβδόμη Ἐπιστολή*, ή τελική άπόφαση του Πλάτωνα ήταν, πῶς ή υπέρτατη αλήθεια δέν μπορεί νά γραφῇ σε χαρτί, και άν μπορούσε, δέν θά έπρεπε²⁵.

Ὅμως το κύριο πρόβλημα για τόν Πλάτωνα ήταν ή θεμελίωση της ἀρετής και ὅχι της γνώσεως· και διαισθάνθηκε πῶς θά ήταν επικίνδυνα άπροσπέλαστη για τούς πολλούς ή ένάρετη ζωή, άν ή ὀρθή πράξη ξεαρτιόταν

20. Βλ. Cornford, ὁ.π. 159, 1 και Νιάνιας, ὁ.π. 159.

21. Βλ. σημ. 9.

22. *Πολιτεία* 7, 514 a - 517 a. Βλ. M. Heidegger, *Platon's Lehre von der Wahrheit*, 1947, και B. Russell, *Mysticism and Logic*, London 1969, 11-12.

23. *Μένων* 97 e - 98 a : *Και γάρ αί δόξαι αί αληθεῖς, ὅσον μὲν ἂν χρόνον παραμένωσιν, καλόν τὸ χρῆμα και πάντ' ἀγαθὰ ἐργάζονται, πολλὸν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀλλὰ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὐ πολλοῦ ἄξιαί εἰσιν, ἕως ἂν τις αὐτὰς δήσῃ αἰτίας λογισμῶ· τοῦτο δ' ἐστίν, ὃ Μένων ἐταῖρε, ἀνάμνησις, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν ὡμολόγηται· ἐπειδὴν δὲ δεθῶσιν πρῶτον μὲν ἐπιστήμη γίνονται, ἔπειτα μόνιμοι· και διὰ ταῦτα δὴ τιμιώτερον ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης ἐστίν, διαφέρει δεσμῶ ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης.*

24. I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στον Πλάτωνα*, Ἀθήναι 1970⁵, 238 έπ., 254 έπ. Cornford, ὁ.π. 6, 10, 266, 297 κ.ά. Τσέλλερ-Νέστλε, *Ἱστορία Ἑλλ. Φιλοσοφίας*, έλλ. μετ. Χ. Θεοδωρίδης, Ἀθήνα 1942, 187, *Φαίδων* 100 d.

25. *Ἐβδόμη Ἐπιστολή* 342 c. Cornford, ὁ.π. 169, Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π. 99 έπ., πρβλ. και 312 έπ. Βλ. και σημ. 38 παρακάτω.

από την απρόσιτη απόλυτη γνώση· γι' αυτό έσπευσε να κάνει την παρα-
 χρηση²⁶, που επανέλαβε είκοσιδυο αιώνες αργότερα ο Kant.

Όταν έγραφε το *Θεαίτητό* του ο Πλάτων, είχε την έλπίδα να βρῇ έναν
 καλύτερο όρισμό για τη γνώση; Ή μήπως όταν έγραφε το *Σοφιστή*; Φαί-
 νεται ναί· εκεί προαναγγέλλονται δυο ακόμη διάλογοι: *Πολιτικός* και *Φιλόσο-*
*φος*²⁷. Ο πρώτος μᾶς είναι γνωστός· ο δεύτερος φαίνεται ότι δέν γράφτηκε
 πῶτε· είναι πιθανό να σχεδιάστηκε. Είχε σοβαρούς λόγους ο Πλάτων να
 γράψῃ το *Φιλόσοφο*, αλλά νομίζω ότι ἦ τ α ν ἄ δ ύ ν α τ ο ν ἄ γ ρ α φ ῆ ῃ στο
 πρόβλημα της πράξεως είχε δοκιμάσει τόσες απογοητεύσεις και έκανε
 συνεχῶς τόσες υποχωρήσεις· το πρόβλημα της γνώσεως είχε προωθηθῇ
 εκεί όπου ἦταν λογικά δυνατό να φθάσῃ: στο άδιέξοδο· ο *Φιλόσοφος* δέν
 μπορούσε να προσθέσῃ τίποτε.

3. Το γνωσιολογικό γόρδιο δεσμό προσπάθησαν να λύσουν πολλοί
 μεταγενέστεροι φιλόσοφοι· αλλά δέν το κατάφεραν και ἦ τὸν έκοψαν
 ἦ τὸν παρέβλεψαν ἢ περιορίστηκαν στο να τὸν περιγράψουν. Τρεῖς δρόμοι
 ακολουθήθηκαν βασικά²⁸:

1. Δόθηκε έμφαση στην έννοια της self evident (κάποιας αὐτοφανέρω-
 της, αὐταπόδεικτης) αλήθειας, που δέν χρειάζεται καμιάν έπιβεβαίωση,
 γιατί επιβάλλεται με την προφάνειά της πειστικά και έτσι μᾶς έλευθερώνει
 από την ἐπ' ἄπειρο ἀναδρομή (regressus ad infinitum).

2. Ὑποστηρίχθηκε ότι ἡ αλήθεια βρίσκεται στην έσωτερική συμφω-
 νία (coherence) ενός συνόλου πεποιθήσεων, όποτε καταργεῖται ἡ διάκριση
 τῶν στοιχείων συλλογισμού (προκείμενες και συμπέρασμα), και δέν είναι
 ἀναγκαῖες οἱ λογικὲς περιπέτειες που είδαμε, ἀναζητώντας όρισμό της
 γνώσεως.

3. Έγκαταλείφθηκε ἡ έννοια της γνώσεως και τὰ συναφῆ προβλήματα
 και ἀντικαταστάθηκε με το σύνολο τῶν πεποιθήσεων που όδηγοῦν σ' ἐπι-
 τυχία και έξυπηρετοῦν τῇ ζωῇ (beliefs that promote success).

Πρωταγωνιστὲς τῶν τριῶν τάσεων ὑπῆρξαν οἱ Descartes, Hegel
 και Dewey. Ο Leibniz ακολουθῆσε τὴν πλατωνική Γνωσιολογία²⁹, ἐνῶ

26. *Μένων* 98 c: Οὐδὲν ἄρα ὀρθὴ δόξα ἐπιστήμης χεῖρον οὐδὲ ἦττον ὠφελίμη
 ἔσται εἰς τὰς πράξεις, οὐδὲ ὁ ἀνὴρ ὁ ἔχων ὀρθὴν δόξαν ἢ ὁ ἐπιστήμων. Βλ. και σημ. 31.

27. Cornford, ὁ.π. 168-9.

28. B. Russell, *Human Knowledge*, London 1951², 172-4.

29. G. F. Leibniz, Γράμμα στη βασίλισσα της Πρωσίας Sophie Charlotte (1702),
 εἰς *Selections* edited by Ph. P. Wiener, New York 1951, 360: 'Ἡ έννοια τοῦ ὄντος
 και τῆς ἀλήθειας βρίσκονται στο 'Εγὼ και στη νόηση μᾶλ-
 λον παρὰ στίς αἰσθήσεις και στήν ἀντίληψη τοῦ έξωτερικοῦ
 κόσμου. Βλ. και B. Russell, *History of Western Philosophy*, London 1969, 589.

μὲ πιὸ περίτεχνο λόγο καὶ πιὸ πλούσια τεχνικὴ ὁρολογία ἐπαναλαμβάνει ὅ,τι ὁ Πλάτων στὸ *Θεαίτητο*³⁰. Μὲ μιὰ διαφορὰ : ἀποδέχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅ,τι ὁ Πλάτων ἄφησε ἀναπάντητο ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονη πάλη³¹.

4.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας ὁ B. Russell προσπάθησε νὰ πλάσῃ ἓναν καινούργιο ὄρο : *knowledge by acquaintance* (=γνώση ἀπὸ ἄμεση, προσωπικὴ ἐπαφή, πείρα)· σκοπὸς του, νομίζω, ἦταν νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν *regressus ad infinitum*. Διακρίνει δυὸ ἀναβαθμούς : *acquaintance by memory* καὶ *acquaintance by introspection*³² (ὅπου ἡ ψυχὴ *αὐτὴ ἐαυτῇ διαλέγεται*, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων). Πρέπει νὰ δεχθοῦμε κάτι σὰν ἀναμφισβήτητο, γράφει ὁ ἴδιος σ' ἄλλη σελίδα του· ἀπὸ ἐκεῖ ὅμως ἀρχίζει ἡ δυσκολία, ὅπου χρειάζεται ὄχι λογικὴ ἀλλὰ διαλεκτικὴ πτήση, γιὰ νὰ δεχθοῦμε τὸ πρῶτο «ἀναμφισβήτητο».

Δεκαετίες ἀργότερα ὁ Russell ξαναγύρισε στὸ πλατωνικὸ πρόβλημα μὲ ὁρολογία τῆς νεώτερης Λογικῆς, ἀλλὰ σὲ πεδίο ποὺ θυμίζει *Θεαίτητο*: *Εἶναι φανερό* — γράφει — *πὼς ἡ γνώση εἶναι τάξη ὑπαγόμενη (subclass) στὴν τάξη τῶν ἀληθινῶν δοξῶν (true beliefs)*· *κάθε περίπτωση γνώσης εἶναι περίπτωση ἀληθινῆς δόξας· ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετο...* Δὲν μπορεῖς νὰ ἰσχυρισθῇς ὅτι ξέρεις κάτι ἀπλῶς καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀποδείχθηκε ὅτι ἔχεις δίκιο³³. Ἡ ἀπόδειξή σου θὰ εἶναι ἢ κάποιο γεγονός, ποὺ τὸ υἱοθετεῖς σὰν ἀναμφισβήτητο, ἢ κάποιες λογικὲς ἀρχές, ποὺ σὲ ὀδηγοῦν ἀπὸ ὀρισμένα γεγονότα σὲ συμπεράσματα· ἀλλὰ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις καταλήγεις σὲ φαῦλο κύκλο ἢ ἀναδρομὴ στὸ ἄπειρο.

5.

Μεταπολεμικὲς γνωσιολογικὲς προσπάθειες ἐπανερχοῦνται ἐπίμονα στὸ

30. Νιάνιας, ὁ.π. 213 (παραθέτει τὴ γνώμη τοῦ Θεοδωρακόπουλου).

31. *Ὁ μολογῶ ταπεινὰ πὼς εἶναι πέρα ἀπὸ τὴ δύναμή μου* (νὰ προωθήσω τὴ γνώση πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας) (πρόλογος τῆς ἀ' ἐκδόσεως τῆς *Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, 1781). *Ἀντιμετώπισα λοιπὸν τὴν ἀνάγκη νὰ περιορίσω τὴ γνώση, γιὰ ν' ἀνοίξω δρόμο στὴ δοξασία* (πίστη ἢ γνώμη· τὸ γερμ. κείμενο ἔχει *Glaube*, ποὺ οἱ ἀγγλικὲς μεταφράσεις ἀποδίδουν ὡς *belief* = δοξασία, γνώμη, ἢ *faith* = πίστη) (πρόλογος β' ἐκδόσεως, 1787). Ἀλλὰ ὅπως ὁ Πλάτων (βλ. σημ. 26), ἔτσι καὶ ὁ Kant ἐθεώρησε ἀναγκαῖο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν ἠθικὴ πράξη ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς γνώσεως· γι' αὐτὸ πρόσθεσε : *Ὁφείλομε μόνο νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτα ἀναγκαῖα χρῆση τοῦ Καθαροῦ Λόγου — στὴν Ἠθικὴ — ὅπου ὁ Καθαρὸς Λόγος ἀναπόφευκτα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας*.

32. B. Russell, *The Problems of Philosophy*, Oxford 1970 (1912), 26.

33. Russell, *Human Knowledge* 170-71.

ίδιο πρόβλημα· χρησιμοποιούν βασικά τὸ ἴδιο λογικὸ κύκλωμα καὶ ἀναζητοῦν μάταια διέξοδο. Παραθέτω μιὰν ἀντιπροσωπευτικὴ διατύπωση :

Ἀναγκαῖοι καὶ ἐπαρκεῖς ὅροι γιὰ τὴ γνώση (νὰ γνωρίζη κάποιος ὅτι πρόκειται γιὰ κάτι) εἶναι, κατὰ τὸν Α. J. Ayer π.χ., οἱ ἀκόλουθοι :

1. ἀληθής : νὰ εἶναι ἀληθινὸ αὐτὸ ποὺ λέγει κάποιος ὅτι γνωρίζει,
2. δόξα : νὰ εἶναι βέβαιος γι' αὐτό,
3. μετὰ λόγου : νὰ ἔχη λόγους γιὰ τὴ βεβαιότητά του³⁴.

Εἶναι φανερό ὅτι καὶ ὁ Ayer δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸ λογικὸ ἀδιέξοδο, γιατί οἱ λόγοι ποὺ θεμελιώνουν τὴ βεβαιότητά του πρέπει νὰ ἀληθεύουν καὶ πρέπει ἔπειτα νὰ ἔχη ἄλλους λόγους, γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τοὺς προηγούμενους καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴ βεβαιότητά του. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας (κορυφαῖος ἐκπρόσωπος ἄλλοτε τοῦ Λογικοῦ Ἐμπειρισμοῦ) δέχεται τὴν παραπάνω διατύπωση γιὰ τέλειο ὅρισμό. Προσθέτει μάλιστα ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖο γράφοντας ὅρισμό τῆς γνώσεως νὰ δώσῃ καὶ ὅρισμό τῆς ἀλήθειας, ὅπως ὁ ὅρισμός τοῦ ἀγαθοῦ δὲν χρειάζεται νὰ συμπληρωθῇ μὲ ὅρισμό τῆς ἀρετῆς· δηλ. θέλει ὅρισμό χωρὶς εἰδοποιὸ διαφορά³⁵.

34. A. D. Woozley, *Theory of Knowledge*, London 1967 (1949), 182-3. A. J. Ayer, *The Problem of Knowledge*, London 1969 (1956), 35. Ἡ διατύπωση περὶ ἀναγκαίων καὶ ἐπαρκῶν ὀρων ποὺ παραθέτομε στὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦτο. E. L. Gettier, *Is justified true belief Knowledge?*, «Analysis» 23 (1963). Ἀναδημοσίευση στὴ συλλογὴ *Knowledge and Belief* (edited by A. Phillips Griffiths, 1967, 144-146). Σὲ ὑποσημείωση θυμίζει πὼς μιὰ τέτοια διατύπωση ὁρισμοῦ τῆς γνώσεως συζητεῖ ὁ Πλάτων στὸ *Θεαίτητό* του καὶ φαίνεται νὰ τὴν ἀποδέχεται στὸ *Μένωνα*. Ἡ ἀναφορά του στὸν Πλάτωνα εἶναι σωστή· ἀλλὰ ὁ Πλάτων δὲν ἀποδέχεται τὸν ὅρισμό· τὸν τροποποιεῖ (βλ. σημ. 23) ἔτσι ποὺ ν' ἀποβάλλῃ τὴ λογικὴ δομὴ του καὶ νὰ πάρῃ μεταφυσικὸ περιεχόμενο. R. M. Chisholm, *Theory of Knowledge*, 1966, 6.

35. Ὁ ἴδιος συγγραφέας σὲ ἄλλο ἔργο του (A. J. Ayer, *Language, Truth, and Logic*, 1967 [1936], 59-61) ἀντιδιαστέλλει τὸν ἀριστοτελικὸ ὅρισμό περὶ ὁρισμοῦ (per genus et differentiam) πρὸς ἓνα περιγραφικὸ ὅρισμό (in use), ποὺ εἶχε προτείνει ὁ Russell καὶ υἱοθετεῖ τὸν δεύτερο τρόπο· εἶναι συνεπὴς πρὸς τὶς ἀπόψεις του, ἀλλὰ ὁ ὅρισμός (ποὺ δέχεται γιὰ τὴ γνώση) δὲν παύει νὰ εἶναι ἀτελής. Μπορεῖ ν' ἀντιπαρατηρηθῇ ὅτι καὶ ὁ ἀριστοτελικὸς ὅρισμός εἶναι κατὰ βάθος περιγραφή· genus et differentia εἶναι ἀδρές, εὐδιάκριτες γραμμὲς τοῦ περιγράμματος· τὶς δυσχέρειες στὴ λογικὴ δομὴ τοῦ ὁρισμοῦ εἶχε παρατηρήσει ὁ Ἀριστοτέλης (βλ. G. E. R. Lloyd, *Aristotle*, Cambridge 1968, 130-1, 290). Ἀλλὰ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπαραίτητη ἀρετὴ ὅποιου δὴ ποτε ὁρισμοῦ εἶναι νὰ δίνη στὸ συνομιλητὴ τὴ δυνατότητα ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀριζόμενο καὶ νὰ τὸ γνωρίσῃ· καὶ ὅρισμός τῆς γνώσεως χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας στερεῖται αὐτὴν τὴν ἀρετὴ. Στὴ σελ. 9 τοῦ ἴδιου βιβλίου τοῦ Ayer βρίσκομε τὴν ἀκόλουθη διευκρίνιση : *Μιὰ πρόταση μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἐπαληθεύσιμη* (δηλ. ὅτι ἔχει σημασία), *μ' ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου, μόνο καὶ μόνο ἂν ἡ ἀλήθεια τῆς προηγουμένης τελικὰ νὰ θεμελιωθῇ στὴν ἐμπειρία*. Καὶ στὴ σελ. 93 : *Πρέπει νὰ ξεκαθαριστῇ ὅτι ἀπόλυτα βέβαιες*

Δέν εἶναι περισσότερο πειστική ἡ ἄποψη ὅτι μποροῦμε νὰ ὀρίσωμε τὴ γνώση χωρὶς τὸ στοιχεῖο τῆς βεβαιότητος (certainty), ὅτι ἡ ἀναζήτηση θεμελίων τῆς γνώσεως (foundations) εἶναι ὄχι μόνο μάταια ἀλλὰ καὶ ἀνεπιθύμητη³⁶. Ἄν λείψῃ τὸ γνῶρισμα τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν ἔννοια καὶ τὸν ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, ἀκρωτηριάζεται ἡσχέση τὴν ὁποῖαν θέλομε νὰ ὀνομάζωμε γνώση· ἂν λείψῃ ἡ βεβαιότητα, κόβεται ὁ δεσμὸς ποὺ συνδέει τὸ ὑποκείμενο μὲ τὸ ἀντικείμενο, δηλ. καταλύεται ἡσχέση. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ περιορίζωμε τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ ὀρισμοῦ, προτιμότερο εἶναι νὰ παραδεχθοῦμε τὴν ἀδυναμία μας νὰ ὀρίσωμε τὴν ἐπίμαχη ἔννοια: τὴ γνώση. Ἀλλωστε ἡ Φιλοσοφία δέν ἀπαιτεῖ τὴ λύση τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ μόνο ὑποδεικνύει τὴν προσωπικὴ βίωσή του.

Ἴσως ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ γλωσσικοῦ μας ὀργάνου δέν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσωμε ἕναν ὀρισμὸ γιὰ τὴ γνώση³⁷. Σ' αὐτὴ τὴ θέσῃ ἔφτασε ὁ Πλάτων· ἡ γνώση δέν δίνεται μὲ ὀρισμὸ, εἶναι θέα τῆς ιδέας³⁸. Εἶδε δηλ. τὸ πρόβλημα δυναμικὰ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ στατικὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου.

Σύγχρονες λογικὲς ἐρευνες ἐγέννησαν τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δώσουν τὴ δυνατότητα γιὰ ἕνα πλουσιώτερο γλωσσικὸ συμβολισμό, ποὺ θὰ βοηθοῦσε ἴσως νὰ ὑπερβοῦμε τὶς δυσκολίες ποὺ περιγράψαμε· ἀλλὰ ἡ Συμβολικὴ Λογικὴ εἶναι ἀκόμη στὸ στάδιο διαμορφώσεως καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ ἐγγει-

ἐμπειρικὲς προτάσεις δέν ὑπάρχουν. Ὅχι μόνο χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὁ ὅρος ἀλήθεια, ἐνῶ δέν κρίθηκε ἀπαραίτητος γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ κλονίζεται ἡ ἔννοια τῆς βεβαιότητος. Δηλ. οἱ ὅροι ποὺ ὁ συγγραφέας δέχεται σὰν ἀναγκαῖες καὶ ἐπαρκεῖς γιὰ τὴ γνώση, δέν ὑπάρχουν. Καὶ ὀφείλω νὰ θυμίσω πὼς ὁ Russell, ἀπ' ὅπου ὁ Ayer υἱοθέτησε τὴν ἀντιαριστοτελικὴ ἄποψη γιὰ τὸν ὀρισμὸ, ἔχει γράψει τὰ ἑξῆς: *Βασικὴ ἐπιστημολογικὴ ἀρχὴ στὴν ἀνάληψη προτάσεων ποὺ περιέχουν περιγραφὴ εἶναι: κάθε πρόταση ποὺ μποροῦμε νὰ κατανοήσωμε πρέπει ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ προσωπικὴ γνωριμία (= by acquaintance)* (*The Problems of Philosophy* 1970, 32). Δηλ. ἀπαιτεῖ πολὺ ἀσφαλέστερη θεμελίωση τοῦ ὅρου περιγραφὴ. Τέλος ὁ Πλάτων ἀναζητοῦσε ὀρισμὸ γιὰ τὴν ἀπόλυτη γνώση, ποὺ ἀντικείμενό της νοεῖται ἡ ὄντολογικὴ ἀλήθεια· τὸ σχῆμα τοῦ ὀρισμοῦ ποὺ δοκίμασε, ἀποδείχτηκε ἀνίσχυρο· καὶ δέν μπορεῖ μὲ ὁποιοσδήποτε λεκτικὲς τροποποιήσεις νὰ χρησιμοποιηθῇ σὰν ὀρισμὸς τέλειος γιὰ ὅποια συμβατικὴ ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας.

36. D. W. Hamlyn, *The Theory of Knowledge*, 1971², 15, 291.

37. J. G. Vence, *Reality and Truth*, London 1917, 162: *Γνωρίζομε περισσότερα ἀπ' ὅσα μποροῦμε νὰ ἐκφράσωμε.*

38. W. H. Walsh, *Metaphysics*, 1966², 31.

ρίδια βεβαιώνουν ὅτι οἰκοδομοῦν νέο μέσο συνεννοήσεως καὶ δὲν ἐρευνοῦν τὴν οὐσία τῆς γνώσεως· ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ λογικὴ συμφωνία, ὄχι γιὰ τὴν ἀλήθεια³⁹.

Συμπέρασμα.

Τὸ πρόβλημα μένει ἐκεῖ ποῦ τὸ ἄφησε ὁ Πλάτων. Φαίνεται ὅτι ἡ γνώση δὲν ὁρίζεται (οὔτε ἡ Τέχνη οὔτε ἡ Ἠθική). Περιγραφή μόνον τῶν σχετικῶν βιωμάτων εἶναι δυνατή, πρακτικὴ, ἀναγκαία. Κάθε ἀπὸπειρα ὁρισμοῦ προσκρούει τυπικὰ στὴν ἔλλειψη εἰδοποιοῦ διαφορᾶς, οὐσιαστικὰ στὴ φύση τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. Κάθε ὁρισμὸς εἶναι περιορισμὸς· καὶ στὴν περίπτωσιν τῶν μορφῶν τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος κάθε ὁρισμὸς θὰ ἦταν περιορισμὸς τοῦ πνεύματος· τὸ πνεῦμα λοιπὸν δὲν βρίσκει λόγους, γιὰ νὰ ὀρίσῃ τὰ δεσμά του, νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἐπειτα κάθε ὁρισμὸς ἀναφέρεται στὰ κεκτημένα, στὸ παρελθόν. Ἀφοῦ ὑπάρχει ἄγνωστο — κανένας δὲν τὸ ἀρνεῖται —, ἓνας ὁρισμὸς τῆς γνώσεως θὰ ἦταν ἀντιφατικὸς ἢ αὐθαίρετο πλάσμα τοῦ νοῦ, ποῦ δὲν θὰ εἶχε σχέση μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα (παρὰ μόνον ἐσωτερικὴ λογικὴ συνέπεια). Τέλος ὁ ὁρισμὸς εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἔκφρασις στατικότητος (ἴσως καὶ προσπάθεια συστηματικῆς ἐκφράσεως τῶν κεκτημένων), ἐνῶ ἡ γνώση εἶναι λειτουργία μὲ συνεχιζόμενὴ κίνησιν γιὰ νέα ἀποκτήματα· ὁ ρυθμὸς τῆς εἶναι διαλεκτικὸς⁴⁰. Διαλεκτικὴ κίνησις εἶναι εὐδιάκριτη καὶ σ' ὅλη τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος· καὶ νομίζω πὼς θὰ βελτίωνε τὸν ὁρισμὸν του⁴¹, δίνοντας ἀνάλογο περιεχό-

39. R. Carnap, *Einführung in die symbolische Logik*, english transl. 1958, 1 : "Ἐνα τέτοιο σύστημα δὲν εἶναι θεωρία (περὶ τῶν ἀντικειμένων) ἀλλὰ γλῶσσα (σύστημα συμβόλων καὶ κανόνων γιὰ τὴν χρῆσιν τους). G. E. Hughes — D. G. Londey, *The Elements of Formal Logic*, London 1965, 1 : Τὸ θέμα μας εἶναι ἡ ἔννοια τῆς validity (= λογικῆς ἀκολουθίας, συμφωνίας μεταξὺ προκειμένων καὶ συμπεράσματος). S. K. Langer, *An Introduction to Symbolic Logic*, 1967, 43 : *Logic is a tool of philosophical thought as Mathematics is a tool of Physics*.

40. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1970, 82-3, Ε. Π. Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, Ἀθήνα 1954, 197-209.

41. Φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν τὴν (πλατωνικὴν) προέλευσιν τοῦ ὁρισμοῦ (: ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγου) οἱ λόγοι ποῦ ἀπευθύνει ὁ Σωκράτης στὸ Θεαίτητο (202 d) : *Nῦν οὕτω τῇδε τῇ ἡμέρᾳ εἰλήφαμεν ὁ πάλα καὶ πολλοὶ τῶν σοφῶν ζητοῦντες πρὶν εὐρεῖν κατεγύρασαν*.

Ἀξιοπαρατήρητα στὴ δομὴ τῆς προτάσεως εἶναι τὰ ἑξῆς : 1. συσώρευσις ἐπιρρημάτων ποῦ δίνουν ἔμφασιν στὴ δική τους (Θεαίτητου-Σωκράτη) προσπάθεια, 2. ἀντιδιαστολὴ πρὸς ὄλους τοὺς σοφοὺς, 3. ὁ ρημ. τύπος *εἰλήφαμεν* (ποῦ δηλώνει ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ προϊόν πνευματικῆς συνεργασίας τους, γιὰ δικό τους πνευματικὸ τόκο). Καὶ δὲν ἀποκρύπτεται ἡ εἰρωνεία τοῦ Σωκράτη (Πλάτωνα), ποῦ καὶ αὐτὸς κατεγύρασεν

μενο στὸν ὅρο λόγος, ἂν δὲν ἦταν ὀριστικὰ στραμμένη ἡ προσοχή του στὸ αἰώνιο καὶ ἀκίνητο ὄραμα τῶν Ἰδεῶν.

Ἐνας στατικὸς ὀρισμὸς τῆς γνώσεως γιὰ ἓνα ἢ ῥα κλείτειο κόσμος (ποὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενό της) δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ· ὀρισμοὶ γιὰ δευτερεύοντα σημεῖα ἐξυπηρετοῦν τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ μᾶς ὑπηρετοῦν οἱ τοῖχοι ἐνὸς δωματίου· ἀποτελοῦν καταφύγιο, προστασία καὶ ταυτόχρονα περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας κινήσεων. Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ δὲν ὀδηγεῖ σὲ κανένα Σκεπτικισμό· εἶναι ἡ ἀμερόληπτη κριτικὴ στάση τοῦ πνεύματος ποὺ στρέφεται πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, δίνει τὸ μέτρο τῆς αὐτογνωσίας του καὶ εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ νόημα τοῦ φιλοσοφεῖν.

Ἄν ὅμως ἡ Γνωσιολογία ἀδυνατῇ νὰ δώσῃ ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, τότε τί χρειάζεται; Ἡ Φιλοσοφία τῆς γνώσεως εἶναι γνώση περὶ τῆς γνώσεως· κατακτᾶται μὲ πόνον καὶ δὲν ἔχει πρακτικὴ χρησιμότητα· μὰ χωρὶς αὐτὴ δὲν θὰ γνωρίζαμε οὔτε βασικὰ τί εἴμαστε⁴².

IS A DEFINITION OF KNOWLEDGE POSSIBLE ?

THE PROBLEM OF PLATO'S *THEAETETUS*

Summary.

My purpose in this paper is to show that the nature of knowledge is such that it is impossible to formulate a perfect definition of it. This problem appeared in ancient times ; Plato was the first to argue that a definition of knowledge is a logical impossibility.

Knowledge is true belief accompanied by an account (ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγου) is the last formulation which Plato considered in his dialogue *Theaetetus* (202-210); but he refuted it arguing that it is a fallacy, whatever the meaning of the term account (λόγος) might be. He finishes the dialogue leaving the impression that another discussion might provide either a better or even a perfect definition. As far as we know no such solution can be found in any of Plato's later dialogues ; and the dialogue

(ὁ Θεαίτητος ἀνάγεται στὴν τελευταία περίοδο τῆς συγγραφικῆς δράσεως, τῇ γεροντικῇ) καὶ ἐτοιμάζεται νὰ δείξῃ τίς ἀτέλειες καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ.

42. A. C. Danto, *Analytical Philosophy of Knowledge*, Cambridge 1968, 265. Βλ. κοὶ Πλάτων, *Χαρμίδης* 169 e : ὅταν δὲ γνῶσιν αὐτὴν αὐτῆς τίς ἔχη, γιγνώσκων που αὐτὸς ἑαυτὸν τότε ἔσται.

philosopher, which he seems (in *Sophist*) promising to write, was never written; it was not written, in my opinion, because it was not possible to be written.

Later philosophers tried to solve or overcome the logical Gordian knot, but their efforts did not lead to a better result. Any definition, as it seems to me, entails a limitation of our cognitive activity; it is a static expression of what is known (or what seems to be known), although knowledge is a ceaseless and restless activity dynamic in character; its «rhythm» is dialectical. Therefore, a definition of knowledge is logically impossible as contradictory; it leads to a fallacious circle or a regressus ad infinitum. On the other hand any definition without the predication of truth and certainty could easily be proved insufficient. Thus, I think, it is preferable to say that we cannot define knowledge than provide a mutilated definition. In the final analysis philosophising does not mean solving a problem but making acquaintance with it.

A possibility remains; to search for a definition of knowledge without implying the presupposition of the stability of the object. Probably we shall have to review our philosophy of knowledge. Possibly we shall have to follow the evolution of the conception of knowledge in modern and contemporary science, in order to reach a heraclitean definition of knowledge, since its object is a heraclitean world too.

Edinburgh

F. Voros